

Puchowski, Kazimierz

"Wizja Kościoła i państwa w kazaniach ks. Piotra Skargi", Stanisław Obirek, Kraków 1994 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 40/2, 173-177

1995

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Stanisław O b i r e k: *Wizja Kościoła i państwa w kazaniach ks. Piotra Skargi*. Wydawnictwo WAM – Księża Jezuici, Kraków 1994, 224 s.

Żywot, działalność, spuścizna, wreszcie i legenda ks. Piotra Skargi, jednego z najwybitniejszych przedstawicieli polskiej kontrreformacji, znalazły poczesne miejsce w polskiej historiografii. Niestety, nie mamy żadnych świadectw oratorskiego kunsztu królewskiego kaznodziei, a „dla naukowych ocen historyczno-literackich dostępny jest dziś jedynie Skarga jako pisarz”¹.

Literatura kaznodziejska dawnej Rzeczypospolitej, nie w pełni doceniana przez historyków, wciąż czeka na gruntowne studia. Również ta dziedzina twórczości Skargi wymaga nowego, głębszego odczytania i interpretacji. Potrzebę taką potwierdziły między innymi dociekania Janusza Tazbira, które pozwoliły na nowe określenie funkcji i znaczenia na przykład *Kazań sejmowych*². Tym większym zainteresowaniem należy obdarzyć książkę ks. Stanisława Obirka, powstałą jako dysertacja doktorska w katedrze homiletyki w Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie. Autor pragnął ukazać, jak to określił, „wizję Kościoła i państwa, do której chciał przekonać swoich słuchaczy (czytelników) kaznodzieja królewski.” Wydaje się, iż bardziej stosowne będzie wyeksponowanie „czytelników” twórczości Skargi. Opublikowane kazania stanowią bowiem swoistą kompozycję, dojrzały już owoc olbrzymiej praktyki kaznodziejskiej, z której pozostało Skardze bez wątpienia sporo rękopisów. Zestawienie i analiza porównawcza pierwotnego tekstu, głoszonego z ambony, i druku mogłaby na przykład potwierdzić lub podważyć wypowiedź, iż *Kazania sejmowe* są „traktatem politycznym, wkomponowanym w formę kazań”³. Nadto pozwoliłaby pełniej spojrzeć na dzieło Skargi.

Słowo „wizja” kojarzy się silnie z przyszłością, choć jest to również: „obraz fragmentu rzeczywistości utworzony przez twórczą wyobraźnię; wyobrażenie, obrazowe przedstawienie, opis czegoś”. Skarga istotnie w swych kazaniach stworzył wizję Kościoła i państwa, choć w historiografii spotykamy inne sformułowania związane z tym tematem, jak choćby „Państwo i Kościół w koncepcji Skargi”. Autor książki w jej końcowym fragmencie wyraźnie jednak zaznacza, że w kazaniach Skargi mamy do czynienia z niepozabawioną cech oryginalności wizją, a nie z teoretycznie wypracowanym systemem. Wizja ta, zdaniem Autora, była osadzona w realiach szesnastowiecznej Rzeczypospolitej, a zarazem nawiązywała do biblijnych wzorców (naród wybrany, prorockie wizje końca czasów), tradycji patrystycznej i średniowiecznej. Nadto zasadniczym elementem skargowskiej wizji Kościoła i państwa było wezwanie do nawrócenia, przekonanie o możliwości i konieczności dokonania przemiany, *metanoi*.

Autor skoncentrował się na analizie przede wszystkim tekstów kazań Skargi, a tylko dla „przywołania kontekstu” oparł się na innych jego dziełach, w dużym stopniu przesyconych „duchem kaznodziejskim”, gdy tymczasem wypowiedzi związane z koncepcją Kościoła i państwa występujące w pozostałych pismach

Skargi są dość jednorodne i ich wydobycie z pewnością wzbogaciłoby prezentację poglądów królewskiego kaznodziei. Przyznać trzeba, iż Autor gruntownie przebadał wiele publikowanych kazań Skargi, choć z pewnością nie wszystkie (np. pominął o wyraźnym wydźwięku politycznym *Na moskiewskie zwycięstwo kazanie czynione w Wilnie 1611*, Kraków 1611). Dzieła Skargi, będące główną podstawą źródłową książki, słusznie stanowią osobną grupę. Pozostałe źródła, np. dzieła Antonia Possevina, Bellarmina, Erazma z Rotterdamu, Wawrzyńca Goślickiego czy Ignacego Loyoli, zostały zamieszczone w „literaturze pomocniczej”. Wydaje się, że powinny one zostać wyodrębnione, ponieważ ukazują szeroką podstawę źródłową omawianego tematu i giną wśród bardzo licznych opracowań. Dla swych rozważań Stanisław Obirek rzetelnie wykorzystał wyniki dotychczasowych badań nad dorobkiem Skargi, sięgnął do najnowszej literatury przedmiotu będącej w europejskim obiegu. Podaną bibliografię można by uzupełnić książką zawierającą referaty wygłoszone podczas międzynarodowej konferencji w Messynie związanej z 500-leciem urodzin Loyoli i 450-leciem założenia Towarzystwa Jezusowego⁴. Warto również zapoznać się z artykułem poświęconym Antonio Possevino oraz sporom o jezuitów w polskiej historiografii 1795–1918, gdzie między innymi omówiono stereotypy związane z oceną wpływu jezuitów na wydarzenia polityczne⁵. Cenną dla poznania przejawów świadomości historycznej społeczeństwa staropolskiego jest książka M. Falińskiej, podejmująca między innymi problematykę świadomości historycznej w świetle kazań, roli Kościoła w kształtowaniu świadomości historycznej oraz ideologii dynastycznej i państwowej w homiletyce⁶. Ze starszych opracowań można przywołać rozprawy T. Bieleckiego, *Společno-polityczne poglądy Skargi*, „Myśl Narodowa” 1936 nr 40; M. Bobrzyńskiego, *Kazania sejmowe ks. Skargi*, Kraków 1876; I. Chrzanowskiego, *O kazaniach sejmowych Skargi*, Warszawa 1932, czy E. Winklera – *Myśli polityczne ks. Piotra Skargi*, Warszawa 1913. W książce S. Obirka zaobserwować możemy dystans, z jakim Autor podchodzi do tez przez innych uważanych za niezbite i nie podlegające dyskusji. Jest to wielki walor tej pracy, świadczący o zaznajomieniu się Autora ze wszystkimi najbardziej znaczącymi we współczesnej literaturze naukowej pozycjami dotyczącymi omawianego przez niego problemu. Jednakże zbytnie nasycenie książki cytatami i niestety skąpy do nich komentarz utrudniają czytelnikowi śledzenie oryginalnych myśli, wywodów i opinii Autora. Nadto, niekiedy, cytaty zawarte w tekście niepotrzebnie powtórzono w oryginale w przypisach. Właściwsze wydaje się interpretowanie i obdarzanie własnym komentarzem wypowiedzi różnych autorów. W tekście winno się prezentować przede wszystkim własne poglądy, a cytaty umieszczać w przypisach. W wypadku omawianej książki jest to tym bardziej uzasadnione, że Autor jasno prowadził tok rozumowania i prezentował wysoką kulturę języka.

Stanisław Obirek opracował swój temat w czterech rozdziałach, które poprzedził naświetleniem stanu badań nad życiem i twórczością Piotra Skargi, ocenie

jego twórczości w historii literatury i homiletyki polskiej. Rozdział pierwszy poświęcony rozległej problematyce historyczno-religijnej, stanowiącej tło dla działalności ks. Skargi, jest bardzo zwarty. Przedstawiono w nim poglądy najwybitniejszych reformatorów, pokazano reakcję Kościoła katolickiego na jego krytykę, uwydatniano powstanie Towarzystwa Jezusowego, jego specyfikę i wkład w reformę katolicką w Rzeczypospolitej i całej Europie. Autor postawił retoryczne pytanie: „Co zadecydowało o atrakcyjności Kościoła katolickiego? Jak to się stało, że wielkie państwo oddalone od Rzymu, wolne od nacisków inkwizycji, pozostało w ogromnej większości katolickie?” Rekonstrukcja myśli ks. Skargi w następnych rozdziałach, stanowiących istotę książki, zdaniem Autora przynieść może część odpowiedzi na to pytanie. Nasuwa się tu myśl, czy aby to oddalenie od Rzymu i grozy inkwizycji nie pomogło polskiej reformacji katolickiej. Skarga, jak Autor zauważył, wspominał o „łagodnej naturze” Sarmatów. Godna podkreślenia jest końcowa, wyważona, ocena wkładu jezuitów w tzw. rekatolizację Rzeczypospolitej. Zaakcentowano w niej to, iż Skardze i jego zakonowi przypadła w udziale rola nie tyle teoretyków, ile popularyzatorów skryształizowanych już idei (przed i w czasie Soboru Trydenckiego). Stąd też wkładu tego nie należy przeceniać. Autor unika stereotypów, trafnie modyfikuje uproszczone sądy, analizuje fakty solidnie i bez uprzedzeń, doceniając wysiłek uczonych zarówno katolickich, jak i protestanckich. Słusznie zwraca uwagę między innymi na antyjezuickie stereotypy, np. przeciwstawianie Ignacego Loyoli i jego surowej, żołnierskiej ślepej dyscypliny, tolerancyjnej i otwartej postawie księcia humanistów, Erazma z Rotterdamu albo autorytatywnego, opartego na bezwzględnym posłuszeństwie wychowania jezuickiego, humanizmowi i wychowaniu protestanckiemu. Takie ujmowanie roli zakonu w dziejach Europy zaczyna dominować w obrazie stworzonym na podstawie najnowszych, źródłowych badań (Zob. np. J. W. O'Malley, *The First Jesuits*, Harvard University Press, 1993). Nie brak już w I rozdziale interesujących postulatów odnośnie dalszych badań, jak choćby zachęta do porównania omawianego okresu w historii Rzeczypospolitej z dziejami katolicyzmu w Bawarii, gdzie rządy tamtejszej dynastii Witellsbachów i ich bliskie związki z jezuitami przypominają realia polskie. Ten europejski kontekst pozwolił Autorowi przedstawić w następnych dwóch rozdziałach (II i III) wizję Kościoła i państwa w kazaniach Skargi, wyeksponować jej podobieństwa i różnice w stosunku do popularnych wówczas teorii Kościoła i państwa.

Rozdział II *Wizja Kościoła w kazaniach Piotra Skargi* wydaje się najcenniejszy w całej rozprawie. W tej najobszerniejszej części książki widać najwyraźniej kompetencje Autora, znaczone studiami polonistycznymi w UJ i teologicznymi w Neapolu i Rzymie. Rzetelna, precyzyjna analiza tekstów kazań królewskiego kaznodziei pozwoliła uzyskać bogaty materiał retoryczny i teologiczny, cenny dla historyków i historyków literatury, czy doktryn społecznych, tym cenniejszy, że przedstawiony w sposób komunikatywny, zwarty i interesujący. Takiej analizy nie

było w dotychczasowej historiografii poświęconej Skardze, co mogło zubożać odczytywanie jego pisarstwa. Problematyka zawarta w rozdziale trzecim, dotyczącym *Wizji państwa w kazaniach Piotra Skargi*, była już poruszana w naszej historiografii. Szkoda, że Autor nie zawsze w sposób wystarczający odniósł się do literatury przedmiotu, w której podjęto już wiele istotnych wątków związanych z koncepcjami politycznymi Piotra Skargi. Autor rekonstruuje poglądy Skargi na temat władzy królewskiej celnie przywołuje między innymi dociekania Janusza Tazbira, który stwierdził, iż „Kaznodzieja królewski był w istocie podobnym entuzjastą takiej formy ustrojowej, jak jego mistrz Robert Bellarmin, od którego zaczerpnął swe poglądy na władzę monarszą, czy z polskich pisarzy Krzysztof Warszawicki”⁷. Warto nadmienić, iż koncepcje polityczne dotyczące np. monarchii wyrażane przez Skargę były aktualne w końcu XVII wieku. Spotykamy je w wykładach prowadzonych w Katedrze Polityki Akademii Wileńskiej⁸. Jezuici bowiem, dzięki właśnie szkołom – kolegiom i akademiom – weszli do świeckiej kultury i w krąg powinności i obowiązków obywatelskich w stopniu nie znanym wcześniejszym zakonem.

Ostatni rozdział (IV) poświęcony został omówieniu wzajemnych relacji obu wizji, akcentując oryginalność ujęcia autora *Kazań sejmowych*, mającą swe źródło w harmonijnym połączeniu tradycji ze specyficznym polskim kontekstem kulturowym. Podkreślono w nim, iż wbrew powszechnie przyjętej opinii, Skarga odwoływał się przede wszystkim do Nowego Testamentu, a obrazy użyte dla przybliżenia istoty Kościoła przepełnił nauką ewangeliczną. Skarga wyraźnie podporządkował państwo i jego stosunek do Kościoła refleksji teologicznej. Zarówno Kościół, jak i państwo stanowiły dla niego jedną rzeczywistość, a obywatel Rzeczypospolitej Obojga Narodów mógł być tylko wiernym Kościołowi katolickiemu wyznawcą. Autor zarysował znaną nieprzejednaną postawę Skargi wobec prawosławia i postrzeganie nowych Kościołów jako obce. Prezentacja tych trudnych, złożonych problemów prowadzona jest w książce w sposób dojrzały i kompetentny. Refleksja sięga nawet czasów nam najbliższych: „We współczesnej polskiej refleksji eklezjologicznej myśl Skargi znajduje zaskakującą aktualność” – pisze Stanisław Obirek. Stwierdza bowiem, iż prawo i obowiązek Kościoła do oceny politycznego kształtu państwa również i współcześnie uważane są za niezbywalne.

Omawiana praca z pewnością stanowi poważny wkład do głębszego odczytania dorobku Piotra Skargi. Będzie interesującą lekturą tak dla historyków, historyków literatury (np. dokładna, wzorcowa analiza stylistyki *Kazań przygodnych*), doktryn politycznych, społecznych oraz państwa, jak dla badaczy polskich mitów politycznych⁹. Zainicjuje również dalsze badania nad spuścizną „Piotra Złotoustego”. W dobie trudnego konstruowania relacji państwa i Kościoła lektura pracy S. Obirka nabiera szczególnego znaczenia. Skłania ponownie do refleksji nad słowami Aleksandra Brücknera zawartymi w jego *Encyklopedii Staropolskiej*: „polityczne

wychowanie narodu nie było zadaniem zakonu, więc próżno go w tej mierze winić. Zacofanie umysłowe nie on wywołał, acz mu się skutecznie nie oparł”.

Przypisy

¹ J. T a z b i r przy współudziale M. K o r o l k i: *Wstęp do „Kazań sejmowych” P. Skargi*. Wrocław 1972, s. XCV–XCVI.

² H. K o w a l s k a, rec. wyd. *Kazań sejmowych* Piotra Skargi. „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1974 t. 19 s.214–216.

³ J. T a z b i r przy współudziale M. K o r o l k i, dz.cyt. s. XCV.

⁴ *La Pedagogia di Gesu. Atti del Convegno Internazionale Messina 14–16 Novembre 1991*, a cura di F. Guerello – P. Schiavone, Ignatianum Messina 1992.

⁵ A. B i o n d i: *La Bibliotheca selecta di A. Possevino. Un progetto di egemonia culturale*. W: *La Ratio studiorum. Modeli culturali e pratiche educative dei Gesuiti in Italia tra Cinque e Seicento*, a cura di G. P. Brizzi. Roma 1981 s. 43–75; zob. również: L. B a ł s a m o: *La Bibliografia. Storia di una tradizione*. Firenze 1984, rozdz. IV – *I canoni bibliografici del 500: dalla „Bibliotheca universalis” alla Bibliotheca selecta* s. 24–42; A. S i w e k: *Spory o jezuitów w polskiej historiografii 1795–1918*. „Zapiski Historyczne” 1991 R. 34 z. 4.

⁶ M. F a l i Ń s k a: *Przeszłość a teraźniejszość. Studium z dziejów świadomości historycznej społeczeństwa staropolskiego*. Warszawa 1986.

⁷ J. T a z b i r przy współudziale M. K o r o l k i, dz.cyt. s.LXII; J. T a z b i r: *Piotr Skarga. Szermierz kontrreformacji*. Warszawa 1983 s. 131–157.

⁸ L. P i e c h n i k SJ: *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 3: *Próby odnowy Akademii Wileńskiej po klęskach Potopu i okres kryzysu (1655-1730)*. Rzym 1987 s.31–40; L. P i e c h n i k SJ: *Zapis z wykładów na Katedrze Polityki profesora Akademii Wileńskiej Jana Kormaniana*. „Horyzonty Wiary” 1993 z. 16 s.70–77.

⁹ Zob. Z. Z i e l i Ń s k i: *Mit „Polak–katolik”*. W: *Polskie mity polityczne XIX i XX wieku*, pod red. W. Wrzesińskiego. Wrocław 1994 s.107–117.

Kazimierz Puchowski
(Gdańsk)

Kultura polska na Łotwie. Ryga 1994 Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Rydze, 216 s.

Recenzowana książka nie trafiła na rynek księgarski. Została rozprawiona poza nim; przede wszystkim potraktowano ją jako publikację propagandową, udostępnioną bezpłatnie ważniejszym bibliotekom polskim i łotewskim, przeznaczoną tak dla Polaków, jak i dla Łotyszów, dlatego też wydrukowano dwie wersje językowe tej książki, po polsku i po łotewsku (tytuł łotewski: *Polu kultūra Latvijā*).